

vabilo v Rim), ki so bile takrat v bizantinski posesti in hkrati glavno zahodno pristanišče za ladje, namenjene v Carigrad. Če bi Moravska res ležala nekje v Panoniji, v širši okolici Sirmija, bi brata v Bizanc potovala po kopnem in ne bi delala nepotrebne ovinka na severni Jadran.

Poleg virov, ki jih je pisec upošteval, je potrebno opozoriti še na nekaj podatkov virov, ki jih v svojem tekstu ne navaja, so pa za lokalizacijo Moravske zelo izpovedni. Tako *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* javlja, da je Pribina, kasnejši mejni grof Spodnjepanonski, prebežal pred moravskim knezom Mojmirom preko Donave k Ratbodu, ki je bil takrat vzhodni prefekt (*Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum*. M. Kos, CBC, c. 10, 135) in je kot tak v svojih rokah združeval oblast nad Vzhodno marko, obema Panonijama in Karantanijo. Isti vir tudi sporoča, da je salzburški nadškof Adalram (824—836) Pribini »nekoč posvetil cerkev na njegovi posesti onkraj Donave v kraju, ki se imenuje Nitra« (M. Kos, CBC, c. 11, 136).

Tretji tak podatek, ki ne potrebuje komentarja, je iz Svetopolkove dobe. Za čas okrog 880 imamo ohranjen geografski opis kralja Alfreda, ki pravi, da imajo »Moravani na zahodu Turingijce in Čehe in polovico Bavarcev; in južno od njih je na drugi strani Donave dežela Karantanija južno od gora, ki se imenujejo Alpe«.¹¹ Položaj Moravske tik pred njenim propadom v začetku 10. stoletja določa tudi Raffelstättski carinski red, nastal med 903 in 905 (*Gradivo II*, 341), ki za ladje, ki z zahoda prihajajo po Donavi navzdol in bi hotele onstran Češkega gozda in Mauterna priti do Moravanov (*ad mercatum Moravorum*), določa, da pred prestopom državne meje plačajo posebno davščino.

Za konec je možna le ugotovitev, da vsa gornja izvajanja ne dopuščajo, da bi se strinjali s tezo Imre Bobe, po kateri naj bi Rastislavova in Svetopolkova pa tudi Metodova Moravska ležala južno od Donave, nekje na prostoru Panonije. Kljub avtorjevi veliki želji in naporom je treba njegov poskus označiti kot zgrešen in obsojen na neuspeh, ki (globalno gledano) razen zmede, v reševanje tozadevne problematike ne prinaša nič bistveno novega.

Peter Štih

Nada Klaić, **Povijest Zagreba**. Zagreb : Liber, 1982. 570 strani.

Knjiga je sestavljena iz dveh glavnih delov. V prvem avtorica opisuje razvoj Gradeca v zgodnjem srednjem veku, v drugem pa Kaptol — Zagreb. Slovani so z Avari prišli na področje današnjega Zagreba, kjer so skupaj porušili ilirsko-romanska naselja. Slovani so se potem naselili na gričevje pod Medvednico. Klaićeva dopušča možnost, da so že tedaj postavili utrdbo. Med Slovane, ki se osamosvojijo, so se osamosvojili tudi Slovani »za bregom« Save. Ko so Avari poraženi, so imeli Slovani že izoblikovano upravo. Klaićeva predpostavlja, da je v času Ljudevita Posavskega obstajala trdnjava, ki se je imenovala Gradič. To naselje se je kontinuirano nadaljevalo do časa Ladislava Arpadoviča, ko je kralj postavil prvo škofijo na slavonskih tleh. Glede porekla imena Zagreb Klaićeva odbija razlage prejšnjih avtorjev (predvsem I. Tkalčića), ki so postavljali tezo, da je naselje nastalo za nasipom. Povsem drugače je po Skokovi razlagi. »Greb« po Skoku pomeni tudi obalo. To pomeni, da je naselje nastalo za obalo in ne za nasipom.

Posebno poglavje je avtorica posvetila zagrebški utrdbi. Kot že zgoraj napisano, je prvi znan podatek v času Ljudevita Posavskega. Utrdbe (*castra, castella*) so bile središča politične moči. Središče Ljudevita Posavskega je bila Siscia. Toda glede na to, da je Ladislav Arpadovič izbral Zagreb za središče škofije, lahko predpostavljamo, da je bila utrdba že tedaj razvita.

V naslednjem poglavju avtorica opisuje razvoj »županije«, ki se je začel konec XI. stoletja s prihodom Arpadovičev. Prav tako opisuje razvoj fevdalnih posesti pod Arpadoviči in Anžuinici. Za primerjavo opiše avtorica tri velike fevdalne družine: fevdalno posest družine Aka (susedsko-stubiška posest), Jaroslavičev (običko-brezoviška posest) in posest kneza Makarija (moslaviška posest). Podrobno opiše njihov razvoj in na koncu tudi razkroj.

V naslednjem poglavju opisuje Klaićeva razvoj svobodnega naselja na Gradecu. Razvoj naselij — trgov je dolgotrajen proces. Nastajala so ob prometnih poteh, rekah itd. Poleg domačinov se v Gradecu naseljujejo tudi tujci, ki se ločijo od kmetov. Medtem ko so kmetje izgubili pravico svobodnega gibanja, so jo novi naseljenci — »hospites« obdržali. Svobodno so razpolagali tudi s svojo premočjo in nepremično lastnino. Posebno mesto v zgodovini hrvaških mest imajo vdori Tatarov. Bela IV. je ohranil svoj prestol prav ob pomoči mest. Tatari ga namreč niso ulovili, ker je našel zatočišče v Trogiru. Tam mu konjenica ni mogla do živnega. Bela IV. je spoznal, da samo

¹¹ Citat po B. Grafenauer, *Ob 1100-letnici slovanske rokopisne knjige*, ZČ 17, 1963, 193.

utrjena mesta lahko kljubujejo sovražniku. Tako je mestom dal posebne privilegije, med drugimi tudi Gradecu. Prebivalci Gradeca so v Virovitici predložili Beli IV. svojih 12 zahtev. Po Klaičevi so najvažnejše pravice, ki omogočajo svobodno trgovino na področju Ogrske. Kralj jim vse privilegije potrdi, toda hkrati jim tudi sam postavi pogoje, med katerimi je najtežja vojaška obveznost. To je edino kraljevsko mesto, ki je obvezano na to dolžnost.

Posebno pomembna so postala mesta za vlado Anžuincev. Ker ga slavonski velikaši niso upoštevali, se je moral Karel povezati z mesti. Na začetku Karlove vlade so imeli prebivalci Gradeca težave, ker je dovolil kanonikom pobiranje dajatev na trgu. Spor med mestom in kanoniki se je nadaljeval do leta 1333. Tega leta se je kralj ustavil v Gradecu. V mestu se je odločil, da bo postavil dvor. Zgradbo so postavili poleg obzidja. Nastal pa je manjši spor zaradi vrat. Ban Mikac je hotel zgraditi velika vrata, meščani pa se niso strinjali. Čeprav so Anžučinci ustanovili novo viteško družbo, so podpirali tudi mesta. V dobi Anžuincev se je Gradec dvignil v slavonsko prestolnico. S prihodom Sigismunda Luksemburškega na ogrski prestol se spremeni pogoji življenja v mestu. Usodna je povezava med kraljem in zagrebškim škofom. Kralj je kot tujec kršil vse stare pravice mesta. Škof celo postane upravitelj mesta. Temu se meščani Gradeca niso mogli upreti, ker nikjer v njihovih privilegijih ne piše, da kralj ne sme postaviti na čelo mesta svojega upravitelja. Sigismund je v zadnjih letih vladanja poskušal omiliti škodo, ki jo je naredil meščanom Gradeca. Vsega pa le ni mogel popraviti.

Med zagrebške bane so se vpisali tudi Celjski grofje, posebno po bitki s Turki pri Nikopolju 1396. leta, ko je Herman II. pomagal Sigismundu. Leta 1399 mu je kralj za zasluge dal mesto Varaždin. Med drugim postane Herman II. tudi upravitelj zagrebške škofije. Cerkvene zadeve pa je vodil škof Eberhard Alben. Ko je Sigismund postavil Hermana na prvo mesto med posvetnimi dostojanstveniki, si je pridobil velik ugled tudi v Slavoniji. Naslednje leto 1408 je Herman sledil kralju v vojno z Bosno. Bansko službo je opravljal Barbara. Herman II. ni imel neposrednega stika z Gradcem do svoje vrnitve leta 1423. Po smrti škofa Albena postavi Sigismund na škofovo mesto Matka Talovca. Ta zelo ostro nastopi proti Hermanu. Izrine ga iz škofije in Gradeca. Hermanu je škodovala nestalna politika kralja Sigismunda. Pred Hermanovo smrtjo kralj postavi na bansko mesto Matka Talovca. Hermanovi nasledniki so imeli Talovca za uzurpatorja. Da bi omilil svoje dejanje, je kralj Hermanovim dedičem podelil knežji naslov. To je knez Ulrik s pridom izkoristil. Večkrat prihaja do sporov med Talovcem in Celjskimi knezi. Knezi so štitali meščane Gradeca, čeprav so se meščani večkrat pritoževali. Vloga Celjskih knezov Klaičeva pozitivno ocenjuje, drugačnega mnenja sta pa Kampuš in Karaman (Tisučljjetni Zagreb), kjer opisujeta Celjske kneze in njihove ljudi kot nasilne tlačitelje meščanov Gradeca.

Ko je prišel na ogrski prestol Matija Korvin, je bil na banskem mestu Jan Vitovec. Ban je pomagal kralju, da se utrdi v Slavoniji. Gradec je imel pod vladavino Matije Korvina precej nevšečnosti, ker je kralj večkrat uvedel nove davke. Meščani ga niso vedno ubogali. Za mesto je bilo ugodno, da je kralj dovolj močan, da je držal fevdalce mirne. Tako ni bilo napadov na mesto in trgovce.

V naslednjem poglavju opisuje avtorica razvoj mesta in njegove prebivalce. Po letu 1242 so mesto začeli sistematično graditi. Vmes so posegli zagrebški kanoniki, ki so si s kraljevim dovoljenjem zgradili trdnjavo — Popov Turen. Z gradnjo obzidja so mesto zavarovali pred sovražnikom. S treh strani je bilo mesto dobro zavarovano. Severna stran pa je bila vedno problematična tudi v naslednjih stoletjih. Avtorica posveti veliko pozornost opisu mestnih vrat. Vrata so tudi imela velik vpliv na notranjo postavitve stavb. Notranjost mesta so razdelili na četrti — »otoke«. Vsak otok ali več hkrati so varovali mestna vrata. Kamena vrata so varovali prvi, osmi in deveti otok, Poljska vrata so varovali peti, šesti in sedmi otok itd. Avtorica zelo dosledno opiše razvoj mestne arhitekture. Nato preide na opis predmestja. Razvijalo se je od Popovega Turna do Medveščaka. Imenovali so ga »Vicus Teuthonicorum« — Nje-mačka ves, imelo pa je še več drugih nazivov.

Mestno skupnost so formalno sestavljali vsi, bogati in revni prebivalci. Meščan (civis) je lahko postal samo lastnik hiše, če je bil katoliške vere (I. Tkalčič). Na ozemlju so živeli tudi drugi prebivalci, ki niso imeli meščanskih pravic. V magistratu so sodelovali člani vseh narodnosti, slovanske, latinske, nemške in ogrske. Sodniki so se volili iz teh grup, s tem pa lahko sledimo vplivu vsake grupe v mestu. Večkrat je prihajalo do medsebojnih sporov in trenj. Ločevanje grup po pogovornem jeziku se je končalo po Sigismundovi smrti. Tega leta se je tudi povečalo število svetnikov v magistratu od 20 na 24. V popisu se prvič omenja tudi poklic svetnikov, med katerimi je bilo kar 14 obrtnikov.

Posebno zanimivo je avtorica napisala poglavje o pravnem življenju v mestu. Mesto je že od leta 1242 imelo temeljne pravne predpise. Sredi 14. stoletja so začeli zapisovati sodniške razprave. Te nam dajejo sliko tedanjega življenja v mestu. Avtorica opiše nekaj primerov. Velik problem v mestu je predstavljal krvnik. Nihče ni

hotel opravljati te dolžnosti. Kot zanimivost je avtorica opisala nekaj primerov, ko je tožitelj moral izvršiti kazen nad obtožencem (če sam ni našel krvnika ali koga drugega, ki je bil pripravljen izvršiti kazen). Večkrat so dali obtožencu možnost, da se izogne kazni, če je za leto dni sprejel službo krvnika.

Naslednje poglavje je avtorica posvetila občinskemu gospodarstvu. Sama mestna uprava je poskušala urediti gospodarstvo in davčne razmere. Meščani so iskali vse možne izhode, da bi se izognili nadzoru in davkom, predvsem prebivalci, ki so si izbrali mesto za začasno prebivališče. Mesto je imelo več uspeha pri pobiranju tržnih dajatev. Stanarine in davek na nepremičnine so meščani zelo neredno plačevali. Običajno je bil mestni obračun na koncu leta negativen in je sodnik moral sam najti rešitev.

Avtorica posebej analizira družbeno razslojenost v mestu. Kot temeljni vir uporabi popis meščanov, ki so se uorili škofu leta 1397. Med uporniki srečamo sodnika, prisežnike, velike trgovce, plemiče, obrtnike, vojake in tudi manjše trgovce. Na soisku so člani mestne uprave, kakor tudi prebivalci, ki te časti niso imeli. Med uorniki je veliko ljudi iz drugih dežel, npr. italijanski trgovec Kun (Khun de Florencia), trgovec Dionizij, florentinski trgovec Rogerij. Avtorica natančno opiše njihovo imetje in položaj, ki so ga imeli v mestu. Čeprav je bila italijansko-francoska skupina med ekonomskimi najmočnejša v mestu, začne propadati v drugi polovici 15. stoletja. Mestna uprava preide iz rok trgovcev v roke obrtnikov. Velikaši in plemiči niso bili zainteresirani za meščanski status (civitet). Mesto je v zadnjih desetletjih 14. stoletja doživelo največji razcvet. Prej so se italijanski in francoski trgovci le bežno ustavljali v mestu. Ko pa je kralj Karel Anžuinski izbral Gradec za prestolnico, je postalo mesto zanimivo tudi za bogatejše trgovce. Glede obrtnikov in razvoj obrti analizira avtorica Tkalčičev popis, ga uredi in dopolni z viri. Avtorica hkrati opiše tudi nastanek obrtnih združenj (cehov). Analiza virov iz let 1355 do 1521 daje takšno sliko: največ je bilo čevljarjev, mesarjev in krojačev, manj pa zlatarjev, usnarjarjev in zidarjev. Največ ugleda, podobno kot v primorskih mestih, so uživali zlatarji.

V drugem delu knjige opisuje avtorica razvoj škofije. Pravi, da je imel Zagreb vse pogoje, da postane najmočnejše kolonizacijsko središče, glede na pogoje, ki ga je mesto uživalo. Klaičeva opiše položaj zagrebškega škofa na njegovih posestvih. Že v 12. in 13. stoletju je škof dobil ozemlje v okolici Zagreba in tudi samo naselje. Prav tako je imel škof na tem ozemlju sodno oblast. Škofje so vedno podpirali naselitev novih kolonistov, zato so gradili nove samostane. Težili so k temu, da bi najbolje organizirali svoje posesti. Glede družbene strukture avtorica ne opiše bistvenih razlik. Tudi škof je imel svoje viteze in vojsko za obrambo svojih posesti. Vpliv škofa, ki ga je imel v Slavoniji, je bil odvisen od kralja. Če je škofa podpiral, je imel ta večji vpliv in obratno. Tako recimo je škof Štefan pod kraljem Ludvikom Anžuincom imel velik vpliv. Ludvik je škofa postavil celo na bansko mesto. Podoben vpliv so imeli tudi nekateri naslednji škofi. Avtorica ne zasledi neredov na škofovih posestvih, ker zato ni bilo pogojev. Največkrat so se proti škofu dvignili vitezi in mesta.

Posebno poglavje posveti avtorica zagrebškemu Kaptolu. Ko je Ladislav ustanovil škofijo, je poleg postavil tudi kaptol. Že tedaj so kanoniki sestavljali del škofije. Stalno so se pojavljali spori glede posesti kanonikov in škofov. Škofi niso hoteli ločevati med svojo in kanoniško lastnino. Tako so na začetku kanoniki živeli v veliki bedi. Organizacijo Kaptola je opisal Ivan Gorički. Vseh kanonikov je bilo 32, čeprav to število ni bilo vedno enako. Vodja kaptola je bil prepozit, sledili so lektor in kantor. Gorički opiše strukturo in dolžnosti kanonikov, njihove prihodke in dajatve.

Klaičeva pravi, da se je odnos med Gradcem in Kaptolom stalno sreminal glede na kraljev odnos do teh dveh naselij. Če je kralj podpiral Gradec, si kanoniki niso upali poseči v pravice Gradca in obratno. Največji spori so bili v času Sigismundovega kraljevanja, ker je z nestalno politiko daroval in odvzemal posesti brez razloga in s tem povzročal spore. Glede kulture je Kaptol imel večji vpliv kot Gradec. Obrtniki v Gradcu niso bili zainteresirani za šole, ker je v svojih okvirih niso rabili. Plemiči in bogatejši meščani pa so lahko zagotovili svojim otrokom boljše šolanje in kulturno življenje.

Flavij Bonin

Pietro Zovatto, **La stampa cattolica italiana e slovena a Trieste**. Università degli studi di Trieste, Facoltà di magistero, III^a serie, N° 18. Udine 1987, 412 str.

Tržaška pedagoška fakulteta zagotovo sodi med tvorce zgodovinskega dogajanja v deželi Furlanija—Juljska krajina. To njeno delo se zrcali predvsem v seriji izdaj (založba Del Bianco v Vidmu), ki jih predstavljajo posamezne monografije in zborniki (objavljajo gradivo s področja družboslovnih in humanističnih ved) »Miscella-